

СИТЮК В. В.,

аспірант відділу теорії держави і права
(Інститут держави і права імені
В. М. Корецького Національної академії
наук України)

УДК 321(477):316.3]:340

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.4>

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто поняття, ознаки та роль громадянського суспільства в державі та житті людини, а також вплив правового регулювання на життя людини та громадянського суспільства. Визначено передумови прояву громадянського суспільства та його завдання та обговорено проблеми правового регулювання.

Зроблено висновки, що проблема правового регулювання в умовах громадянського суспільства найактуальніша на сьогодні, так як доволі часто людина – окремий громадянин – як зазначалось, інколи відчуває себе «рабом держави», оскільки держава, встановлюючи межі правового регулювання, надмірно втручається в життя громадян і тим самим обмежує їх свободу.

Держава повинна враховувати традиції громадянського суспільства, що відіграють неостанню роль у формуванні його ідентичності загалом. Ідентичність, як набір певних виразних рис національного менталітету, може бути відображена в конституції, законах та інших нормативних актах, на підставі яких, наприклад, вирішують, як треба викладати історію країни в школах, чи яка мова буде офіційною тощо. Окрім того, слід зауважити, що національна ідентичність поширюється й на цінності та сферу культури. Вона складається з історії, яку люди розповідають про себе, а саме: звідки вони прийшли, які свята святкують, що зберігається в їх історичній пам'яті, що потрібно людині задля того, щоб стати справжнім членом суспільства [9; с. 161].

Розуміння державою цих складових елементів дасть їй можливість ефективно вибудувати межі правового регулювання, які корелюватимуть з ідентичністю певного суспільства та, як наслідок, будуть взаємно доповнювати та зміцнювати одне одного, породжуючи гармонію їх співіснування.

Наявність синергії між державою та людиною зможе створити умови для реалізації потенцій громадянського суспільства, здатного відчувати комфорт у взаємовідносинах з державою, що зробить людину щасливою, а державу ще більш міцною як у політичному, так і геополітичному плані, оскільки їх тісна співпраця зміцнюватиме одне одного.

Ключові слова: громадянське суспільство; громадянин; держава; правове регулювання; межі правового регулювання.

Sytyuk V. V. Interaction of the state and civil society in the field of legal regulation

The article examines the concepts, signs, and role of civil society in the state and human life, as well as the impact of legal regulation on human life and civil society.

The prerequisites for the manifestation of civil society and its tasks are defined, and the problems of legal regulation are discussed.

It was concluded that the problem of legal regulation in the conditions of civil society is the most relevant today, since quite often a person – an individual citizen – as noted, sometimes feels like a "slave of the state", since the state, setting the limits of legal regulation, excessively interferes in the lives of citizens and thus limits their freedom.

The state must take into account the traditions of the civil society that play a big role in the formation of its identity in general.

Identity, as a set of certain expressive features of the national mentality, can be reflected in the constitution, laws and other normative acts, on the basis of which, for example, it is decided how the country's history should be taught in schools, or what the official language will be, etc. In addition, it should be noted that national identity also extends to values and the sphere of culture. It consists of the story that people tell about themselves, namely: where they came from, what holidays they celebrate, what is preserved in their historical memory, and what a person needs in order to become a true member of society [9, p. 161].

The state's understanding of these constituent elements will enable it to build effectively the limits of legal regulation, which will correlate with the identity of a certain society and, as a result, will mutually complement and strengthen each other, creating harmony of their coexistence.

The presence of synergy between the state and the person will be able to create conditions for the realization of the potential of civil society, able to feel comfort in the relationship with the state, which will make the person happy and the state even stronger in both political and geopolitics plane, as their close cooperation will strengthen each other.

Key words: *civil society; citizen; state; legal regulation; limits of legal regulation.*

Громадянське суспільство посідає ключову роль у системі соціальних інститутів, оскільки саме від громадянського суспільства залежить яким саме бути іншому – не менш важливому такому соціальному інституту, як держава.

Питання, пов'язані з громадянським суспільством, є чутливими та надзвичайно складними, оскільки торкаються низки проблем, без вирішення яких неможливий гармонійний розвиток суспільства й держави, а саме: співвідношення суспільства та державної влади, обов'язків держави перед громадянами та громадян перед державою, їх взаємних прав, правове регулювання суспільних відносин, діяльності та ролі інститутів громадянського суспільства [2, с. 7].

Правове регулювання, яке здійснюється державою, тісно взаємопов'язано з громадянським суспільством, оскільки від громадянського суспільства залежить, якому саме правовому регулюванню бути в тій чи іншій країні, й саме громадянське суспільство має впливати на встановлення державою його меж.

Говорячи про громадянське суспільство, щоб зрозуміти його сутність треба звернутися до історії його виникнення, яка в окремих її аспектах бере свій початок з часів античності. Так, у часи античності поняття «громадянин» (від давньогрец. – *polites*, лат. – *civilis*) мало зв'язок з визначенням прав і обов'язків людини, а наприклад, у політології поняття «громадянське суспільство» тісно пов'язане з поняттям «право».

Давньогрецький філософ античності Аристотель вважав громадянське суспільство та державу взаємозамінними поняттями: «держава є сукупність громадян, громадянське співтовариство». Філософ Платон як і Аристотель вважав, що життя без держави призведе до безладу та негативно вплине на життя громадян. Існування держави Аристотель пов'язував з функціонуванням права, яке, на думку філософа, є мірилом справедливості [2, с. 7–8].

В епоху середньовіччя міські західноєвропейські общини як прообрази сучасного громадянського суспільства слугували протиположністю становому феодальному устрою. Так міста феодальної Європи, які отримали магдебурзьке право, були осередками громадянського суспільства в межах феодальних країн [2, с. 8].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відбувається трансформація поняття громадянського суспільства. Так на зміну концепції єдиного суспільства-держави приходять інші концепції, прихильники яких стверджували, що громадянське суспільство відмінне від держави та його неможливо з нею порівнювати. Ця концепція містить у собі два напрями.

Перший напрям – це ліберально-демократична модель, яка виходила із саморегулювальних можливостей громадянського суспільства, у центрі якого перебувала вільна та незалежна особистість. Найбільш повно ця концепція сформулював французький мислитель А. де Токвіль. Базовим елементом громадянського суспільства він вважав общину. Важливу роль у функціонуванні громадянського суспільства відводив його інститутам: сімейним, релігійним, професійним. Концепція А. де Токвіля стала основою для дослідження громадянського суспільства. Втіленням концепції останнього в розбудову США опікувався один з «батьків-засновників» США – президент Томас Джефферсон (1743–1826), який стверджував, що держава стає правовою, коли дотримується прав і свобод людини [4, с. 11].

Другий напрям спирається на німецьку філософську традицію, яка розглядає громадянське суспільство, як особливу сферу соціуму, що відмінна від держави, але не протилежна їй; водночас перевагу надають правовому регулюванню з боку держави, а не саморегулюванню з боку інститутів громадянського суспільства.

Прихильник другого напрямку концепції громадянського суспільства відомий німецький філософ Іммануїл Кант (1724–1804 р.р.) був одним із творців концепції «правової держави» та «громадянського суспільства». Німецький філософ стверджував, що країною мають керувати не люди, а закони. Зокрема, у праці «Метафізика нравів» Кант стверджував, що в правовому суспільстві громадянська свобода є правом особи підкорятися тільки тим законам, із справедливістю яких вона згодна і добровільному дотриманню яких вона бере на себе зобов'язання. Філософ стверджував, що кожен громадянин має вільно користуватися власними правами. Взаємовідносини в суспільстві, зокрема право власності, має бути спиратися не на силу, а на право, що породжує правовий стан та є «станом розподільчої справедливості». На думку І. Канта, таке суспільство є «правовим громадянським суспільством» [4, с. 11].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що лише загальна воля народу може бути джерелом усіх законів у правовій державі [2, с. 10–11].

У сучасній науці поняття громадянське суспільство вживають у широкому та вузькому значенні.

У широкому значенні – це частина матеріального світу, відокремлена від природи, яка є тим, що допомагає розвитку життєдіяльності людей.

У вузькому значенні громадянське суспільство розглядають як певний етап людської історії, а саме: суспільно-економічна формація, міжформаційні, внутрішньоформаційні історичні періоди, наприклад такі, як докапіталістичне та ранньофеодальне суспільство [1, с. 53].

Ознаками громадянського суспільства є високий рівень захищеності людини, наявність у члена громадянського суспільства гарантій дотримання його прав і свобод [1, с. 72], а також інструменти впливу на державу у випадку необхідності захисту власних прав і свобод.

У громадянському суспільстві мають бути створені ефективні передумови економічної, соціальної та духовної стабільності суспільства. Громадянське суспільство має бути ще й осередком культурного розвитку людини, зацікавленою в розвитку такого суспільства, що в подальшому тільки зміцнюватиме громадянське суспільство в державі [1, с. 88–90].

Громадянське суспільство варто розглядати як суспільство зрілих громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке здатне ефективно взаємодіяти з державою [2, с. 14].

Тобто громадянське суспільство має брати активну участь у створенні правового регулювання та визначенні його меж з урахуванням його розвитку, запитів і потреб.

Слід зазначити, що незважаючи на свою автономність, громадянське суспільство тісно пов'язане з державою: вони доповнюють одне одного та мають такі варіанти взаємовідносин між собою:

- Громадянське суспільство придушується державою, що є ознакою виникнення тоталітарного режиму.
- Хитка рівновага між державою та громадянським суспільством, яка призводить до виникнення авторитарного режиму.
- Держава виконує волю громадянського суспільства, діє в межах права, як правова держава [2, с. 15].

Громадянське суспільство є наслідком дії, діяльності громадянських рухів, у результаті яких створюється такий соціальний інститут, як громадянське суспільство [3, с. 46-47].

Отже, громадянські рухи в державі можуть формувати, змінювати та доповнювати громадянське суспільство, залежно від потреб людини та викликів глобалізації загалом.

Варто виокремити такі ознаки міцного громадянського суспільства:

1. Громадянське суспільство спроможне приборкати державу через діяльність низки недержавних об'єднань громадян, які захищають інтереси громадян.
2. Економіка перебуває в полі зору держави, але не є від неї залежною.
3. Свобода громадян є основою громадянського суспільства, у якому громадяни взаємодіють між собою як незалежні від держави індивіди [4, с. 16].

Громадянське суспільство слід розглядати як соціальний інститут, який взаємодіє з іншим соціальним інститутом – державою та являє собою сукупність різних соціальних об'єднань, здатних ефективно захищати права громадян та бути ефективною протипагою узурпації влади в державі.

На наш погляд, громадянське суспільство має забезпечувати зв'язок людини з державою та бути гарантією для людини щодо дотримання державою її прав і свобод. Метою такої взаємодії має бути можливість громадянського суспільства контролювати державу та використовувати її для поліпшення умов власного життя та розвитку.

Синергія громадянського суспільства і держави має відбуватися за принципом: міцне та незалежне громадянське суспільство – міцна та незалежна держава.

У правовій та демократичній державі громадянському суспільству має бути відведена ключова роль у впливі на державу та її політику щодо громадянина, а не навпаки. Громадянське суспільство через власні інститути має брати активну роль у правовому регулюванні та визначенні його меж, адже правове регулювання тісно пов'язане з громадянським суспільством, оскільки є регулятором його поведінки.

Говорячи про громадянське суспільство, слід згадати Джона Кіна, професора Сіднейського та Берлінського університетів, який зазначає, що громадянське суспільство є передумовою свободи людини та охоплює економічні, релігійні, професійні та культурні сфери життя, що відокремлені від держави та захищені законом і прагнуть бути самоорганізованими.

Громадянське суспільство є своєрідною міцною зброєю проти недемократичних політичних режимів: прояву міцного громадянського суспільства побоюються диктатори та узурпатори влади (прикладом цьому можуть слугувати такі країни, як Польща, Чехословаччина, Угорщина, які створили міцне громадянське суспільство й змогли здолати тоталітарний режим).

Саме громадянське суспільство має мати набір усіх інструментів, за допомогою яких воно здійснює контроль за владою та слугує гарантом дотримання прав і свобод людини, громадянина в державі та є передумовою його свободи [5, с. 1-3].

Серед багатьох вчених підтримують думку, що якщо держава починає відверто зневажати права людини та громадянина, зокрема його природні права, наприклад, не визнає права на життя, свободу, особисту недоторканість, здійснює терор проти власного народу, така держава не може визнаватися державою в сучасному сенсі цього слова з урахуванням глобальних демократичних процесів у всьому світі. Це, в першу чергу, свідчить про слабе громадянське суспільство, нездатне приборкати державу та ефективно з нею взаємодіяти.

Зазвичай у такому випадку держава, а не громадянське суспільство починає керувати його життям, перебравши на себе функції громадянського суспільства.

Це, в першу чергу, свідчить про слабе громадянське суспільство, нездатне приборкати державу та ефективно з нею взаємодіяти. Зазвичай у такому випадку держава, а не громадянське суспільство починає керувати його життям, перебравши на себе функції громадянського суспільства.

Цивілізоване демократичне громадянське суспільство за своєю природою не може функціонувати без правового регулювання, яке покликане створювати передумови його функціонування. В подальшому громадянське суспільство впливає на виникнення і розвиток норм права, що зазвичай залежить від потреб та особливостей певного громадянського суспільства.

Правове регулювання за своєю суттю покликане впорядкувати основні аспекти функціонування суспільства й держави та їх взаємодію між собою, що відбувається за допомогою норм права. Воно має відбивати в собі основні цінності суспільства, тим самим імплементуючи їх в обов'язкові правила поведінки для суспільства та держави.

Громадянське суспільство та держава у сфері правового регулювання, на нашу думку, повинні постійно взаємодіяти між собою.

Варто зазначити, що громадянське суспільство мусить мати вирішальний вплив на умови правового регулювання в державі, яке за своєю природою має відповідати реальним потребам громадянського суспільства, оскільки громадянське суспільство та держава є невіддільними складниками демократичного соціуму та не можуть функціонувати одне без одного, і як «їнь-ян» мають взаємодіяти та доповнювати одне одного [7, с. 26–27].

Так, громадянське суспільство за допомогою низки своїх інститутів повинно мати можливість здійснювати вплив на правове регулювання з боку держави, імплементуючи наявні в певних сферах суспільства правила, норми та уявлення про розвиток навколишнього світу в обов'язкові правила поведінки, що має відбуватися під час взаємодії громадянського суспільства з державою. Саме інститути громадянського суспільства покликані обмежити з боку держави порушення прав і свобод людини, зокрема її природних прав. [10, с. 36]

Деякі науковці зазначають, що наприклад, у період середньовіччя правове регулювання відбувалося з урахуванням звичаїв певного народу, яке держава втілювала в норми права, змінюючи їх відповідно до вимог часу та державного устрою. Зокрема, на підставі звичаїв, які побутували в суспільстві, виникла «Руська правда» Ярослава Мудрого та його синів, «Салічна Правда» у салічних франків, «Бургунська Правда» тощо.

На наш погляд, людина через інститути громадянського суспільства повинно мати змогу брати активну участь у формуванні норм права, встановлюючи тим самим червоні лінії у відносинах між людиною та державою, за які державі заборонено поширювати свій вплив.

В юридичній науці прийнято вважати, що держава взаємодіє з громадянським суспільством шляхом встановлення зобов'язань, заборон та дозволів, які тісно пов'язані між собою і є інструментами, за допомогою яких держава здійснює правове регулювання в суспільстві. Воно підпорядковує людину праву, що в кінцевому результаті матиме на меті зробити громадянське суспільство правовим.

Зобов'язання як один з елементів правового регулювання зобов'язує індивіда до вчинення певних дій, регламентованих правом. Тобто одна сторона – людина зобов'язана вчинити певні дії, а інша – наприклад, держава має право вимагати їх вчинення та у випадку їх невиконання наділена правом застосування різних видів примусу.

Заборони є одним з елементів правового регулювання, які покликані утримати громадянина від вчинення певних дій. Заборони відображені в нормах права та містять чіткі межі своєї дії. За своєю юридичною природою заборони мають діяти разом з дозволами, що даватиме змогу визначити межі дозволів.

Дозволи за своєю правовою природою покликані надавати можливість громадянину вчинити певні дії, спрямовані на задоволення власних потреб та інтересів. Є загальна

формула, яку підтримують багато теоретиків права, а саме: «громадянину дозволено все, крім того, що заборонено законом».

Під час здійснення правового регулювання держава має враховувати історію становлення громадянського суспільства, його цінностей та дотримуватись природних прав людини, які доволі часто є об'єктом порушення з боку держави.

У цьому випадку тут буде доречно згадати слова відомого французького філософа епохи просвітництва Жан-Жака Руссо, який зазначив, що людина народжується вільною, проте скрізь вона в кайданах, а той, хто вважає себе паном щодо інших, є насправді навіть більшим рабом, аніж вони [8, с. 270].

Повертаючись до проблематики правового регулювання, варто зазначити, що громадяни як правило постійно відчують присутність держави у власному житті. Зазначене відбувається через вплив окремих норм права, які інколи не виправдано обмежують їх права та доволі часто, на жаль, дають останнім відчуття себе «рабом держави», яка нівелює їх потреби та цінності.

Прикладом цьому слугує звуження державою обсягу природних прав громадян, які людина отримує від природи з моменту свого народження. Проблемою також є встановлення державою певних норм права, які надмірно зарегульовують життя людини та громадянського суспільства загалом. Це властиво для економічної, політичної, духовної та інших соціальних сфер життя, з якими громадяни взаємодіють щодня. Такий стан речей в результаті призводить до іншого негативного соціального явища – підвищення рівня злочинності в державі, зокрема корупції.

На наш думку, природа людини сформована за принципом третього закону Ньютона – «дія дорівнює протидії», що свідчить про те, що з чим більшою кількістю обмежень у своєму житті стикатиметься людина, тим більше вона намагатиметься знайти шляхів обходу цих обмежень і нерідко використовуватиме при цьому неправові способи, підтримуючи тим самим режим законності в державі. Це також шкодитиме державному суверенітету та міцності громадянського суспільства, яке за своєю суттю має бути підґрунтям правової держави.

У контексті знаходження ефективних для громадянина меж правового регулювання з боку держави, основним її завданням має бути досягнення синергії між нею та громадянським суспільством.

Синергія між державою та громадянським суспільством можлива лише в тому випадку, коли держава не намагається надмірно втручатися в життя громадянського суспільства. Вона має надавати останньому право через відповідні механізми самостійно в певних сферах суспільного життя, використовуючи властиві йому звичаї, традиції, норми моралі тощо, встановлювати власні правила поведінки. Подібна спрямованість активності громадянського суспільства з урахуванням власної ідентичності, історії розвитку, усталеної традиційної поведінки сприятиме дотриманню природного балансу між ним та державою, закріпленому на конституційному рівні.

Проблема правового регулювання в умовах громадянського суспільства найактуальніша на сьогодні, так як доволі часто людина – окремий громадянин, як зазначалось, інколи відчуває себе «рабом держави», оскільки держава, встановлюючи межі правового регулювання, надмірно втручається в життя громадян і тим самим обмежує їх свободу.

Виходом із цієї ситуації є врахування державою традицій громадянського суспільства, що відіграє неостанню роль у формуванні його ідентичності. Ідентичність як набір певних виразних рис національного менталітету може бути відображена в конституції, законах та інших нормативних актах, на підставі яких, наприклад, вирішують, як треба викладати історію країни в школах, чи яка мова буде офіційною тощо. Окрім того, слід зауважити, що національна ідентичність поширюється й на цінності та сферу культури. Вона складається з історії, яку люди розповідають про себе, а саме: звідки вони прийшли, які свята святкують, що зберігається в їх історичній пам'яті, що потрібно людині задля того, щоб стати справжнім членом суспільства [9, с. 161].

Розуміння державою цих складових елементів дасть їй можливість ефективно вибудувати межі правового регулювання, які корелюватимуть з ідентичністю певного суспільства та, як наслідок, будуть взаємно доповнювати та зміцнювати одне одного, породжуючи гармонію їх співіснування.

Така синергія між державою та людиною створить умови для реалізації потенцій громадянського суспільства, здатного відчувати комфорт у взаємовідносинах з державою, що зробить людину щасливою, а державу ще більш міцною як у політичному, так і геополітичному плані, оскільки їх тісна співпраця зміцнюватиме одне одного.

Список використаних джерел:

1. Громадянське суспільство в Україні проблеми становлення. Київ : Логос, 1997. 123 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка 2003. 520 с.
3. Arato A. The rise, decline and reconstruction of the concept of civil society, and directions for future research. *The public*. 1994. Vol. 1, №. 1-2. P. 46-47.
4. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 412 с.
5. Keane J. Civil Society, Definitions and Approaches. *International Encyclopedia of Civil Society*. https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_531
6. Максимов С. І. Правове суспільство. *Велика Українська юридична енциклопедія*. Харків : Право, 2017. Т. 2: *Філософія права*. С. 662–667.
7. Денисюк М. В. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства. Київ : Атіка, 2015. С. 26–27.
8. Руссо Ж-Ж. Вибранні трактати / пер.: О. Йосипенко, С. Йосипенко, О. Хома. Харків : Фоліо, 2018. 603 с.
9. Фукуяма Ф. Ідентичність / пер. Т. Сахно. Київ, 2020. 161 с.
10. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки / пер. Т. Цимбал. Київ, 2017. 36 с.

